

Covid-19 ja salaliittoteoriat

Osa 1: Salaliittoteorioiden psykologiaa

JONI MARTIKAINEN

”Ääripäässä uskomusten voimakas tunnepitoisuus taivuttaa loogisia sääntöjä ja tekee ne immuuneiksi vastakkaiselle tiedolle.”

YK:N MUKAAN ELÄMME tällä hetkellä ihmiskunnan suurinta kriisiä sitten toisen maailmansodan. WHO:n mukaan kyseessä on suurin terveyskriisi ja Maailmanpankin mukaan suurin talouskriisi sitten toisen maailmansodan. Tätä kirjoitettaessa maailmalla leviävä koronavirus tauti (covid-19) on vaatinut melkein 3,5 miljoonan ihmisen hengen.

Viruksen leviämisen estämiseksi yhteiskuntia on suljettu erilaisin suosituksin ja määräyksin. Estämistoimet ovat laukaisseet yritysten konkurssseja ja työpaikkojen menetyksiä. Terveys- ja talouskriisiä on seurannut sosiaalinen kriisi, joka näkyy muun muassa mielenterveysongelmien nousuna.

Historian perusteella suurta tautiepidemiaa seuraa aina myös misinfodemia, jossa jo olemassa olevat salaliittoteoriat mukautuvat maailman tapahtumiin. Misinfodemia puolestaan vaikeuttaa kollektiivista taistelua virusta vastaan vähentämällä halukkuutta viranomaisten suositusten noudattamiseen ja lisäämällä rokotevastaisuutta.

PANDEMIOIDEN JA MISINFODEMIOIDEN HISTORIAA

HISTORIA OSOITTA, että salaliittoteoriat nousevat aina yhteiskunnallisesti merkittävien kriisien yhteydessä, eivätkä pandemiat tee tästä poikkeusta. Espanjantaudin aikaan Englannissa uskottiin, että tauti levisi lääkeyhtiö Bayernin aspiriineista. HI-viruksen ilmestymisen aikaan uskottiin, että AIDSia ei aiheuttanut HIV vaan HIV:hen annettu lääke. Merkittävä osa Yhdysvaltojen afroamerikkalaisesta väestöstä uskoo edelleen, että HI-virus oli hallituksen juoni mustan väestön karsimiseksi populaatiosta. Myös Ebola oli Yhdysvaltojen hallituksen luoma biologinen ase ja SARS puolestaan kiinalaisen geeniperimän huomioon otettava biologinen ase. Sikainfluenssa oli Egyptissä porsaaneliöiden syövien kristittyjen aikaansaannosta ja Euroopassa WHO:n juoni. Zikavirusta levitti Brasiliassa lääkeyhtiöiden geenimanipuloima hyttynen, jonka avulla globaali eliitti pyrki karsimaan maailmasta köyhempiä väestöä.

Tässä valossa ei ole kovin yllättävää, että salaliittoteorioiden maailmassa koronavirus tauti ei ole oikeasti olemassa tai että se on 5G-verkkojen aiheuttama ilmiö, Bill Gatesin salajuoni istuttaa ihmisiin mieltä hallitseva mikrosiru, lääketehneiden salaliitto myydä lääkkeitä tai geenimanipuloidun ruoan syytä. Kautta historian olemassa olevat salaliittoteoriat ovat mukautuneet maailman tapahtumiin ja sulauttaneet niitä selitysmalleihinsa.

SALALIITTOUSKOMUSTEN RAKENNE

KAUTTA AIKOJEN salaliittouskomuksissa on ollut tunnistettavissa tietty yhteinen rakenne. Ensinnäkin ne pyrkivät selittämään merkittäviä yhteiskunnallisia tapahtumia jonkin pienen, valikoidun ryhmän suunnitelmallisilla ja pahantahtoisilla toimilla. Ryhmä on usein korkeassa sosiaalisessa asemassa, mutta se voi edustaa myös etnistä tai uskonnollista vähemmistöä. Se ei kuitenkaan koskaan ole ryhmä, johon itse kuulutaan. Ominaista puolestaan on, että ulkopuolinen ryhmä uhkaa oman ryhmän – oman sosiaalisen luokan, arvomaailman tai etnisen ryhmän – etuja. Siinä missä paranoiidi yksilö usein uskoo, että jokin ulkopuolinen taho juonittelee hänen pänsä menoksi, salaliittouskomuksissa uhka kohdistuu hänen oman ryhmänsä etuihin. Tämän vuoksi ilmiötä on kutsuttu psykologisessa tutkimuksessa myös kollektiiviseksi paranoiaksi.

Oman sosiaalisen ryhmän etuja uhkaava ryhmä ei myöskään koskaan ole hyväntahtoinen, vaan sillä on aina pahat mielessään. Se juonittelee ja manipuloi maailman tapahtumia lisätäkseen varallisuuttaan tai valtaansa. Se hallitsee valtioiden hallituksia, keskuspankkeja, suuryrityksiä ja mediaa tai vaihtoehtoisesti koostuu näiden toimijoiden yhteisestä liitosta. Se on myös usein eräällä tavalla kaikkivoipa siten, että se kykenee hallitsemaan pienintäkin yksityiskohtaa maailman tapahtumissa. Salaliittojen maailmassa onkin usein merkittävästi vähemmän vahinkoja ja sattumaa kuin todellisessa maailmassa. Salaliittojen selitysmallit poikkeavat myös aina virallisesta selityksestä, eli niiden asema suhteessa viralliseen selitykseen on aina vaihtoehtoinen.

USKOMUSJÄRJESTELMÄN SALALIITTOPITOISUUS

SALALIITTOUSKOMUKSISTA TEHDYISSÄ tutkimuskatsauksissa todetaan, että yksi parhaista ennustajista tiettyyn salaliittoon uskomiselle on uskomisen johonkin toiseen salaliittoon. Lisäksi salaliittotutkimuksessa on havaittu, että mitä voimakkaammin yksilö uskoo yhteen salaliittoon, sitä todennäköisemmin hän uskoo useaan salaliittoon. Käytän tässä tekstissä termiä uskomusjärjestelmän *salaliittopitoisuus* kuvaamaan salaliittoihin uskomisen jatkumolle asettuvaa ilmiöluonnetta.

Lievästi koholla olevassa salaliittopitoisuudessa yksilö uskoo harvempiin salaliittoihin ja suhtautuu niihin enemmän epäroiden. Kun salaliittopitoisuus on lievästi koholla, salaliittoteoriat eivät vaikuta merkittävästi yksilön maailmankuvaan eivätkä herätä voimakkaita tunteita. Ne tulevat esille lähinnä kysyttäessä asiasta. Lievä salaliittopitoisuus on väestössä varsin yleistä. Korkeassa salaliittopitoisuudessa yksilö uskoo useampaan salaliittoon ja uskoo niihin voimakkaammin. Kun salaliittopitoisuus on korkea, salaliittouskomukset näyttelevät myös merkittävää roolia yksilön maailmankuvassa. Ne herättävät voimakkaita tunteita sekä tulevat esille yksilön puheissa ja ehkä teoissakin. Voimakas salaliittopitoisuus on väestössä harvinaisempaa.

Kun salaliittopitoisuus on lievästi koholla, salaliittouskomukset ovat olemassa yksilön uskomusjärjestelmässä muun uskomusjärjestelmän ehdoilla. Ne ovat helpommin muokattavissa faktatiedolla ja todellisuuden tapahtumien osoittaessa ne vääriksi. Kun salaliittopitoisuus on korkea, muut uskomukset ovat enemmän olemassa salaliittouskomusjärjestelmän ehdoilla. Ääripäässä salaliittouskomukset muodostavatkin yksittäisten, marginaalisten uskomusten sijaan kokonaisen uskomusjärjestelmän. Järjestelmä puolustaa tehokkaasti rakennettaan sekä muokkaa faktatietoa ja todellisuuden tapahtumia itseensä sopiviksi. Ääripäässä uskomusten voimakas tunnepitoisuus taivuttaa loogisia sääntöjä ja tekee ne immuuneiksi vastakkaiselle tiedolle.

Uskomusjärjestelmän sisäinen rakenne voi olla myös ristiriitainen. Yksilö saattaa esimerkiksi uskoa samanaikaisesti, että koronavirus on sekä USA:n hallituksen alullepanema että Kiinan hallituksen laboratorioista karannut bioase. Tässä maailmassa objektiivisesti todistettavissa oleva vastakkainen tieto päättyy itse asiassa nurinkurisesti *vahvistamaan* vanhaa uskomusta. Lisäksi jokainen virallisen tahon pyrkimys osoittaa salaliittouskomus vääräksi on vain lisätodiste sen paikkansapitävyydestä.

SALALIITTOUSKOMUSTEN VÄESTÖESIINTYVYYS

PSYKOLOGISEN ILMIÖN väestöesiintyvyyden tutkimus on aina hankalaa, koska eri maissa, eri aikoina, eri aineistoilla, eri määritelmillä ja eri menetelmillä saadaan aina hie- man eri tuloksia. Määrittelemällä ilmiö tai kysymällä asiasta tarpeeksi epämääräisesti tiettyyn salaliittoon uskovien määrä voidaan saada nousemaan 35–50 prosenttiin.

Määrittelemällä sama asia tarkemmin uskovien määrä saattaa pudota 1–10 prosenttiin. Salaliittoihin uskovien määrästä onkin löydettävissä varsin suuri haitari eri tutkimuksissa, eikä niiden perusteella ole mielekääntä antaa tarkkoja lukuja asiasta.

Oleellista ei kuitenkaan ole tiettyyn salaliittoon uskovien määrä vaan niiden yksilöiden määrä populaatiossa, joiden uskomusjärjestelmän salaliittopitoisuus on korkea. Kyselyissä moni lievään salaliittopitoisuuteen taipuvainen vastaa esimerkiksi uskovansa Qanon-salaliittoon, vaikka hän ei tunne sen tarkkarajaisempia väittämiä. Sen sijaan niiden yksilöiden määrä, jotka tuntevat Qanon-salaliiton tarkkarajaiset väittämät ja uskovat niiden olevan *täysin* tosia, on pienempi. Tuftsin yliopiston politiikan tutkija Brian Schaffnerin tutkimuksessa Yhdysvalloissa Qanon-salaliiton tarkkarajaisiin väittämiin täysin uskovien määrä oli syyskuussa 2020 noin 4–8 prosenttia. Yhdysvaltojen kokoisessa maassa tämä tarkoittaa kuitenkin miljoonia ihmisiä.

SALALIITTOTEORIOIDEN LAATU JA SISÄLTÖ

NEW YORKIN YLIOPISTON tutkija Anni Strenisko erotelee salaliittouskomuksista kaksi komponenttia: salaliittoteorian laadun ja sisällön. Salaliittoteorian laadulla viitataan vaihtoehdoisen selityksen viehättykseen. Strenisko vertaa salaliittoteorian laatua elokuvien genreen: yksilö valitsee monen elokuvan joukosta kauhugenren elokuvan, koska tuntee siihen vetoa. Oman näkemykseni mukaan yksilölliset erot persoonallisuudessa ja tiettyjen lajiperinnöllisten ajattelumeکانismien virittyneisyydessä selittävät paremmin, miksi joku valitsee virallisen ja epävirallisen selityksen väliltä johdonmukaisesti epävirallisen vaihtoehdon. Toiset ihmiset siis tuntevat herkemmin vetoa salaliittogenreen eli selityksiin, joiden asema suhteessa viralliseen selitykseen on *vaihtoehtoinen*.

Salaliittoteorian sisältö puolestaan kuvaa elokuvaa, jossa on katsojan lempinäyttelijä. Yksilö onkin taipuvainen tuntemaan vetoa niihin salaliittoteorioihin, joissa on päävihollisena oman maailmankuvan ja arvomaailman vastainen toimija. Talousarvoiltaan vasemmalle kallellaan olevat ovat taipuvaisempia uskomaan salaliittoihin, joissa pahantahtoisena ulkoryhmänä ovat suuryritykset. Sosiaalisilta arvoiltaan oikealle kallellaan olevat taas ovat taipuvaisempia uskomaan salaliittoihin, joissa pahantahtoisena ulkoryhmänä on jokin etninen vähemmistö. Oman näkemykseni mukaan salaliittouskomusten sisältöjen vetovoiman taustalla ovat enemmänkin ihmisen tunteiden säätelymekanismit, jotka palvelevat oman itsen ja oman sosiaalisen ryhmän sosiaalisen aseman puolustamista.

Erottelu ajattelumeکانismien virittyneisyyden ja tunteiden säätelymekanismien välillä on teoreettinen. Ihmisen ajatukset ja tunteet eivät toimi toisistaan erillään vaan yhtenä vuorovaikuttavana, dynaamisena systeeminä. Korkean salaliittopitoisuuden taustalla onkin usein sekä yksilöllisiä psykologisia taipumuksia että sosiaalisia motiiveja.

SALALIITTOTEORIOISSA ON USEIN TOTUUDEN SIEMEN

PIENI SALALIITTOPITOISUUS uskomusjärjestelmässä on melkein pä kansalaisvelvollisuus. Esimerkiksi EU oli keväällä 2020 huolissaan joidenkin jäsenvaltioidensa hallitusten toimista koronaviruspandemian hyödyntämiseksi oman valtansa vahvistamiseen. Maltillisen kriittinen suhtautuminen viranomaisviestintään ja medioiden uutisointiin on myös osa yhteiskunnallista tiedonlukutaitoa. Myöskään rokotekriittisyys ei ole automaattisesti salaliittoteoriaa, eikä tyypillinen suomalainen koronavirusrokotteen epäilijä olekaan salaliittoteoreetikko.

Hallituksilla ja lääkeyhtiöillä oli valtava taloudellinen ja sosiaalinen paine saada rokote mahdollisimman nopeasti ulos. THL esimerkiksi totesi vuoden 2011 sika-influenssarokotteen moninkertaistaneen riskin sairastua narkolepsiaan niillä, joilla oli siihen ennestään geneettinen alttius. Yhtä lailla koronarokotteen pitkäaikaisista harvinaisista sivuvaikutuksista kukaan ei voi sanoa varmasti mitään. Kun päätös rokotteen antamisesta tehdään, rokotteen katsotaan kuitenkin olevan riittävän turvallinen. Suuri osa saa siitä hyödyn, ja suurin osa sen sivuvaikutuksista on lieviä. Mahdolliset harvinaiset pidemmän ajan sivuvaikutukset ovatkin marginaalisia suhteessa kollektiiviseen etuun.

Yhteiskunnallinen kriittinen keskustelu suurten kollektiivisten päätösten ympärillä on kuitenkin aina hyvästä. Sen sijaan jos uskoo, että koronavirus on osa lääkeyhtiöiden salaliittoa myydä ihmisille rokotuksia tai että rokote on Bill Gatesin juoni istuttaa ihmisiin mieltä kontrolloiva siru, ei ole enää objektiivisen todellisuuden piirissä. Salaliittoteoriat erottuvatkin kriittisestä yhteiskunnallisesta keskustelusta siinä, että todelliset oleelliset toimijat ja sinänsä paikkansapitävät faktat on irrotettu kontekstistaan ja tulkittu väärin. Lisäksi toimijoiden välillä nähdään usein suhteita siellä, missä niitä ei ole, sekä pahantahtoisia sosiaalisia motiiveja siellä, missä todellisuudessa on toimijoiden välisiä

monimutkaisia intressietuja, kannustinloukkuja sekä vain huonoja ja vähemmän huonoja seurauksia kahden päätöksen välillä.

ARVOMAAILMALLISET EROT EIVÄT OLE SALALIITTOAJATTELUA

ON MYÖS TÄRKEÄÄ erotella erilaisten arvomaailmojen tulkinnat salaliittoteorioista. Suomalaisessa hyvinvointiyhteiskunnassa suurin osa ajattelee virusepidemioiden kaltaisten kollektiivisten uhkien pysäyttämisen olevan valtion tehtävä. Tästä moraaliseen matriisista käsin onkin vaikea ymmärtää esimerkiksi Yhdysvaltojen maaseudulla elävää liberalistia, jonka arvomaailman keskiössä on ydinuskomus siitä, että hallituksen ei tule puuttua *mihinkään* yhteiskunnallisiin asioihin maanomistusoikeuden turvaamista ja maanpuolustusta lukuun ottamatta. Jos yksilö uskoo, että tulipalojen sammuttaminen ja murtovarkaan pysäyttäminen ovat yksilöiden itsensä ja vapaiden markkinoiden tehtävä, on ymmärrettävää, että myös hallituksen toimet suhteessa koronavirukseen tuottavat enemmän vastustusta.

Myös Suomessa on nähtävissä, että taloudessa oikealle kallistuvat ja erityisesti ne, jotka kärsivät estämistoi- mien taloudellisista vaikutuksista, ovat taipuvaisempia painottamaan talouden aukiolon kollektiivisia vaikutuksia talouden sulkemisen terveydellisten vaikutusten kustannuksella. Tässäkin kohtaa eri arvokäsityksistä ponnistava yhteiskunnallinen keskustelu on tervettä. Niinpä on hyvä olla varovainen, jotta ei mustamaalaa salaliittoteoriaksi jotakin, mikä todellisuudessa on vain oman arvomaailman vastaista ajattelua.

SALALIITTOTEORIAMAT HEIJASTELEVAT USEIN TODELLISIA YHTEISKUNNAN JAKOLINJOJA

SALALIITTOTEORIOITA AJAVAT jakolinjat yhteiskunnassa ovat usein myös todellisia. Kokemus eliitin ja oman sosiaalisen ryhmän eroista heijastelee usein oikeaa epätasa- arvoa: tuloeroja, koulutuseroja, maaseudun kurjistumista ja kaupunkien slummiutumista sekä globalisaation taloudellisia ja kulttuurillisia voittajia ja häviäjiä.

Esimerkiksi Amerikan historiassa ja nykypäivänäkkin näkyvän afroamerikkalaisten eriarvoisen kohtelun valossa on inhimillistä, että suuri joukko heistä uskoo hallituksen kykenevän jopa tarkoituksella luomaan sairauksia rajoittaakseen heidän olemassaoloaan. Tästä näkökulmasta ajattelun sumeneminen korkean salaliittopitoisuuden tasolle ei olekaan kovin ihmeellistä. Se on jopa toiminnallista yksilön henkisen hyvinvoinnin ja ennen kaikkea oman sosiaalisen ryhmän sosiaalisen aseman puolustamisen näkökulmasta.

Artikkelin kirjoittaja Joni Martikainen on psykologi, tietokirjailija ja kouluttaja.

Artikkelin toinen osa julkaistaan Skeptikossa 3/2021.